

PAJAN HÄMÄRÄSTÄ

SEPÄN KULTTUURIHISTORIAA

JOUNI JÄPPINEN

PAJAN HÄMÄRÄSTÄ

PAJAN HÄMÄRÄSTÄ
SEPÄN KULTTUURIHISTORIAA

JOUNI JÄPPINEN

© Jouni Jäppinen 2014 (teksti, ulkoasu ja taitto)

ISBN 978-952-93-4250-1

Toinen painos

Valmistaja: Books on Demand, Norderstedt, Saksa

KONEEN SÄÄTIÖ

Suomen tietokirjailijat ry

SISÄLLYS

Saatteeksi	7	Riivaaja	76
Antiikin sepät	14	Palkanlisät	82
Suomen sepät	28	Pajaturri	94
Tontinmäen mestari	40	Juonikas väänkyrä	100
Runon sepät	46	Seppäoriginelli	108
Porosepät	52	Lopuksi	126
Sarvipää paholainen	56	Lähdeviitteet	128
Ruukinsepät	60	Kirjallisuus	142
Suonta iskemään	64	Muut lähteet	157
Omia miehiä	72		

Saatteeksi

Vanhan sanonnan mukaan seppä on taitava henkilö niin hengen kuin aineen alalla.¹ Etymologia tuntee sepän itämerensuomalaisena kantasanana, joka tarkoittaa taitavaa taituria. Kirjakieleen seppä sana vakiintui Agricolan myötä, tarkoittaen ensin puuseppää.²

Arkeologisten tutkimusten perusteella ja runomittaisesta perinteestä on voitu päätellä, että rautakulttuuri levisi maahamme etelästä esiroomalaisella rautakaudella ja vasta myöhempään kehitykseen liittyi skandinaavisia vaikutuksia.³ Kalevalan heeros oli seppä Ilmarinen, takoja iänikuinen ja kirjokannen takoja, joka esiintyy kaikkiaan 27:ssä Kalevalan 50:stä runosta.⁴

Sepäntaitojen ja raudanpelkistyksen maailmanhistoria ulottuu kauas Lähi-Idän ja Intian menneisyyteen ennen Kreikan ja Rooman antiikin kulttuureita (>3000 eaa) ja sepänpajaa voi siksi

pitää yhtenä sivilisaatiomme vanhimpana ja vakiintuneimpana työympäristönä.⁵

Suomeen raudansulatus- ja seppäntaidot alkoivat levitä esiroomalaiselta rautakaudella noin 700–500 eaa ja kesti yli kaksituhatta vuotta, ennen kuin seppäinstituution laajuus saavutti huipunsa 1800-luvulla. Varovaisen arvion mukaan maassamme työskenteli tuolloin 1500 ammattimaista kylä- ja ruukinseppää ja vähintään saman verran kotitarvseppiiä.

Pelkästään 132 rautaruukin seppien pääluku kohosi useisiin satoihin seppiin. Käytännöllisesti katsoen jokaisessa vähänkin suuremmassa 40-50 savun (talo) kylässä ja maanviljely-yhteisössä toimi seppä ja syrjäseudun pienimpiin kyliin oli talkoilla rakennettu paja, jossa kiertävät sepät takoivat tarvittaessa.

Kyläseppien työskentely jakautui agraarisen vuodenkierron mukaan, keväällä taottiin ja kunnostettiin kärnynpyörät, aurat, karhit ja muut viljelyyn liittyvät peltotyökalut, kun taas syksyllä raudoitettiin reenjalaksia. Muina aikoina taottiin pienempiä töitä, kuten sirpit, vii-

katteet, kuokat, keritsimet, tuurat, nauhat, puukot ja kirveet.⁶

Itään ja pohjoiseen siirryttäessä talokohtaiset kotitarvepajat yleistyivät. Esimerkiksi Kainuussa vuosina 1996–1997 tehdyn pajainventoinnin yhteydessä kartoitettiin peräti 166 jäljellä olevaa ja suurilta osin vielä 1950-luvulla toiminnutta seppänpajaa tai kotitarvepajaa.

Maatalouden koneistuessaa ja automaation edetessä pajatoiminta alkoi hiipua 1900-luvun alkuvuosikymmeninä ja 1960-luvulle tultaessa ammattimaisesti toimivia seppiä oli erään arvion mukaan vain 25 seppää.⁷ Todellisuudessa seppiä lienee tuolloin toiminut huomattavasti suurempi määrä.

Viimeistään 1980-luvulle tultaessa seppäinstituutio oli sen perinteisessä merkityksessä maaseutuammattina hävinnyt ja yrittäjinä toimivien seppien pääluku asetui laskentatavasta ja määrittelystä riippuen noin 100 sepän haarukkaan.⁸

Raudanvalmistustaito saapui maahamme juuri sepän mukana esiroomalaisella rautakaudella noin 700–500 eaa. 1960-luvulle saakka vallinnut

esiroomalaisen rautakauden löytötyhjiö on vähitellen täyttynyt koko maassa, kun vaikeasti löydettäviä asuinpaikkoja ja rautakautista keramiikkaa on löydetty myös löydöttömäksi oletetuilta alueilta, kuten Uudenmaan ja Kymenlaakson rannikolta.⁹

Uusi ammattimies hallitsi aikakautensa merkittävimmän tekniikan, joka satojen vuosien kehityksen myötä kehittyi ja raivasi tietä kohti teollisen tuotannon vallankumousta.¹⁰ Talonpoikaisyhteisöissä sepät kuuluivat tietäjiin sillä raudanvalmistustaitojen arveltiin ennen metallurgian tuntemusta edellyttäneen yliluonnollista tietoa ja taitoa.

Rautakauden seppien onkin ajateltu ritualisoineen tulta ja kipinöitä syöksevat raudanvalmistus- ja ajohojtsaustekniikat varmistaakseen kulttuurisen ja taloudellisen vaikutusvaltansa kyläyhteisössä. Tuolloin mestarisevät saattoivat toimia kylien johtotroikassa shamaanin ja kyläpäällikön rinnalla.¹¹

Kyläseppä ei ainoastaan takonut, vaan hän myös tiesi lähes kaiken ja sellainen oli omiaan herättämään myös epäluuloja. Kukaan ei osannut tarkkaan

määritellä, oliko tulen ja raudan haltijalla yhteyksiä yliluonnolliseen maailmaan, vai oliko seppä vain tekniikkansa ylivoimaisesti taitanut mestari?¹² Joka tapauksessa sepän ajattelutavat ja kaikki pajan ulkopuolelle ulottuneet toiminnot vahvistivat lopulta talonpoikaisen viljely-kulttuurin selviytymiskykyä.¹³

Seppä pyrki palvelemaan koko kyläyhteisöä asemaan katsomatta ja töitä tilasivat niin talonpojat, torpparit, kuin papisto ja kartanonherratkin. Erikoismiehen taito näkyi kylän ja kaupunkien pajoissa sekä ympäristössä taoksina, tuotekehityksenä ja kykynä mitä erilaisempien ongelmien reaaliaikaiseen ratkaisuun.

Parhaimpia taitoniekkoja tuli ehdottomasti teititellä ja heille annettiin asianmukaiset palkanlisät, parselit. Seppien parselikäytäntö oli usein viinanhuuruista, joskaan se ei liene erityisen poikkeuksellista, sillä maaseutukyliä työnteko juhlineen kietoutuivat saumatomasti toisiinsa ja alkoholia käytti koko työväestö, eivät vain sepät.

Joskus kyläsepän taidot kehittivät niin korkealle tasolle, että se he-

rätti kyläläisissä ja ohikulkijoissa suurta ihmetystä. Viimeistään siinä vaiheessa sepän maine levisi yli pitäjärajojen ja kertomukset kiinnittyivät kulttuurin pysyvään muistiin. Tänään tilanne on aivan toinen, nykyajan pajaan astuessaan ihmiset eivät enää teititle, eikä seppä saa palkanlisää edes kinuamalla.

Aineiston mukaan kyläseppien joukkoon mahtui monenlaisia persoonallisuuksia ja osa heistä saattoi toimia pajatyönsä ohella mm. kylänvanhimpinpana, poliitikkona, parantajana, keksijänä, verenlaskijana tai verenseisauttajana, näkijänä, noitana, hautajaisurakoitsijana, puoskarina ja jopa kättilönä.

Osa harrasti musiikkia rakentaen itse harmonit, mandoliinit, kitarat, viulut ja kanteleet, esiintyen erilaisissa kokoonpanoissa jopa kauempana naapuripitäjissä. Jotkut sepät tunnettiin synnynnäisinä jutunkertojina, joiden kaskut ovat periytyneet muistissa tähän päivään asti.

Pajahuumori oli tervetullutta vastapainoa työn vaativuudella ja fyysisyydelle. Kertojina sepät eivät kaihtaneet tuoda esiin sellaisiakaan totuuksia, joista

muut eivät uskaltaneet puhua ääneen.¹⁴

Seppien joukkoon mahtui myös henkilöitä, joiden avoin halveksinta virkavaltaa, kirkkoa, rikasta säätyä, tai yhteisön arvomaailmaa ja normeja kohtaan tuli esille monenlaisten tempausten muodossa. Tarinoiden perusteella osaa sepistä oli puhdasverisiä kyläoriginelleja.

Kyläseppien maailmankuvaa voi pitää kansanomaisena ja pragmaattisena. Ihmisten arkipäivän kokemuksia väritti 1800-luvulla ja osin vielä 1900-luvun puolella taikausko, noituus ja magia, mutta usein miten seppien harjoittama taikuus liittyi nk. pajanoituuteen, palvelen ensisijaisesti sepän elinkeinon edistämistä, joka lienee hyvin vanha rautakaudelta peritty käytäntö.¹⁵

Taikuuden harjoittaminen pönkitti sepän yhteisöllistä asemaa ja ylläpiti samalla sankarimyyttiä. Kun seppä ei paljastanut tietotaitojaan muille, sai se ihmiset äärimmäisen uteliaiksi. Kyse oli sepän mestariltaan oppimasta ja kokemuksen tuottamasta taidosta hallita laaja tuotantoprosessi alkaen malmin rikastamisesta raudanvalmistukseen ja edelleen taontaan, teräksen hiilettämiseen, kar-

kaisuun, päästöön jne.

Kun ihmiset eivät ymmärtäneet prosessin kulkua ja kun seppä tuntui alati keskustelevan ahjon, alasimen, tai palkeiden kanssa, alkoivat he uskoa, että sepällä täytyy olla luontainen kyky hallita yliluonnollisia voimia.¹⁶

Arkipäivän ongelman kohdassa oli helpointa suunnistaa kylän pajaan kysymään sepän neuvoa tai mielipidettä melkein asiasta kuin asiasta. Ongelmat saattoivat liittyä työvälineiden lisäksi peltotöihin, taikaan, parantamiseen, talonpaikan valintaan, perinnönjakoon, maakauppoihin, häihin, parisuhdeongelmiin tai sairauteen. Sen sijaan täysin asiaan oleskelu pajassa saattoi saada sepän hermostumaan ja jopa ajamaan vieraansa pihalle.

Seppien kertomusten sisältö ja merkitys ovat muuttuneet sukupolvien aikana ja jokainen kertoja, lukija tai kuulija tulkitsee niitä eri tavoin. On lisäksi syytä muistaa, että ”seppäjutut” koskevat vain sitä pientä osaa ammattikunnasta, joiden sattumukset ovat jääneet kulttuurin muistiin. Suurimmalle osalle kertomuksista on ominaista henkilökes-

PAJAN HÄMÄRÄSTÄ

Vanhan sanonnan mukaan seppä on taitava henkilö niin aineen kuin hengenkin alalla. Kirja luo katsauksen sepäalan esihistoriaan sekä tarinoihin kotimaamme sepistä, joita on onneksaasti säilynyt jälkipolville. Muistitiedon mukaan seppiä joukkoon mahtui monenlaisia persoonallisuuksia ja osa heistä toimi pajatyön ohella monenlaisissa muissakin tehtävissä, kuten kylänvanhimpina, poliitikkoina, parantajina, verenlaskijoina, tai -seisauttajina, näkijöinä, noitina, hautausurakoitsijoina, soitinrakentajina, puoskareina ja jopa kättilöinä.

Osa sepistä harrasti aktiivisesti musiikkia rakentaen itse harmonnit, mandoliinit, kitarat, viulut ja kanteleet, esiintyen monenmoisissa kokoonpanoissa yli pitäjärajojen. Jotkut sepät saivat nimeä synnynnäisinä jutunkertojina, joiden kaskut ovat periytyneet tähän päivään asti. Huumoripitoiset seppäjutut toivat vaihtelua pajan rankkaan arkipäivään.

Seppiä joukkoon mahtui myös originelleja, jotka halveksivat avoimesti virkavaltaa, pappeja, rikasta säätyä. Yhteisön arvomaailman ja normien halveksiminen tuli esille mitä moninaisimimpien tempausten muodossa. Elämää väritti ennen vanhaan taikausko, noituus ja magia ja sepillä oli niiden harjoittamisessa oma tärkeä roolinsa, ensisijaisesti pajaelinkeinon edistäjänä, joka lienee vanhaa perua rautakaudelta. Taikuuden harjoittaminen pajassa pönkitti sepän asemaa kylähteisössä ja samalla se ylläpiti ammoisista ajoista asti periytynyttä sankarimyyttiä.

Sepät eivät paljastaneet salaisuuksiaan muille ja se sai ihmiset äärimmäisen uteliaiksi. Kun kyläläiset eivät ymmärtäneet sepän käyttämien prosessien kulkua ja kun seppä tuntui alati keskustelevan ahjon, alasimen tai palkeiden kanssa, alkoivat ihmiset uskoa, että sepällä täytyi olla luontaisia kykyjä hallita yliluonnollisia voimia.

KANNEN KUVA JA SUUNNITTELU
JOUNI JÄPPINEN
ISBN- 978-952-93-4250-1

